

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

5-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

G.A.Saparbayeva	
Madaniyat va san'at instituti talabalarining havaskorlik ssenariylar yozish qobiliyatini shakllantirish.....	313
H.M.Asadov	
Mavzu, mazmun va lirik qahramon talqini	318
A.A.Yarkulov	
Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash to'g'risida ba'zi mulohozalar	322
H.A.DJurayev, N.N.Nabiyeva, Sh.F.Latipov	
Abdulla Qodiriy ijodida teatr san`atining o'rni	329
J.DJ.Ashurov, E.X.Bozоров	
Oliy ta'lim muassasalarida "Yadro tibbiyotida radiatsion xavfsizlik" mavzusini o'qitishda muammoli vaziyat metodini qo'llash	332
D.M.Yuldasheva, S.S.Nishonova	
Bolalar ertak matnlarining kognitiv-semantik xususiyatlari.....	336
M.I.Imomaliyeva	
Amiriy ijodida Yusuf obrazi.....	339
G.M.Qosimova, M.I.Ne'matova	
Inson tabiati va xarakterini ifodalovchi frazeologizmlarning semantik xususiyatlari.....	343
N.Maqsudov	
Yoshlar huquqiy ongi va madaniyatini oshirish – demokratik davlatning muhim belgisi	345
S.A.Olimjonov	
Erix Mariya remarkning "Uch og'ayni" romanida ifoda va talqin	347
Z.A.Akbarova, N.Mamasoliyeva	
O'zbeklar olam Lisoniy manzarasida "Sabr" konsepti.....	351
I.S.Mannopov	
Xoja Ahmad Yassaviy ijodida munozara janri	354

ARXELOGIYA MEROSI OBYEKTLARINI KONSERVATSIYALASH TO'G'RISIDA BA'ZI MULOHOZALAR

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О КОНСЕРВАЦИИ ОБЪЕКТА АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

SOME CONSIDERATIONS ON THE CONSERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE SITE

Yarkulov Alisher Ataqlovich¹

¹Yarkulov Alisher Ataqlovich

– Turizm va madaniy meros vazirligi huzuridagi Madaniy meros agentligi Bosh arxeologi.

Аннотация

Ushbu maqolada arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilish muammolari haqida so'z yuritiladi. Unda hozirgi kunga qadar mamlakatimizda amalga oshirilgan arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash jarayoni va ular bilan bog'liq yutuq va kamchiliklarni ko'rsatib berishga harakat qilingan.

Birinchi navbatda aholi o'rtasida madaniy meros obyektlariga bo'lgan munosabatni o'rganish uchun Polshada o'tkazilgan so'rovlar tahlil qilingan. Ayniqsa, arxeologiya merosi obyektlarining aholi o'rtasida xabardorlik darajasi rivojlangan davlatlar bo'lgan Yevropa mamlakatlarida ham juda past ekanligi, bizda esa undan ham yomon holatda ekanligi ko'rsatilgan.

Keyingi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish jadallik bilan amalga oshirilishi fonida arxeologiya merosi obyektlarini ham ularni muhofaza qilish va saqlash bilan birgalikda konservatsiya qilish va muzeylashtirilgan holda namoyish obyektlariga aylantirish uchun hukumatimiz tomonidan bir qancha qabul qilingan qarorlar asosida amalga oshiriligi rejalashtirilgan ishlarga e'tibor qaratilgan.

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash bo'yicha mustaqillik yillarida bir necha ishlar qilingan bo'lib, ular turli yillarda amalga oshirilganligi va turli xil uslublarda amalga oshirilganligi ko'rib chiqiladi. Afrosiyob devorlari, Fayoztepa, Oqsaroy, Samarqanddagi qadimiy hammom, Shahrisabz hammomi, Mingo'rik va Axsikent kabi arxeologiya merosi obyektlarining konservatsiya qilinishi hamda uslublari tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы сохранения объектов археологического наследия. В нем попытались показать процесс консервации объектов археологического наследия, осуществляемый в нашей стране до сих пор, а также связанные с ним достижения и недостатки.

В первую очередь были проанализированы опросы, проведенные в Польше для изучения отношения населения к объектам культурного наследия. В частности, показано, что уровень информированности населения об археологическом наследии очень низок даже в европейских странах, которые относятся к развитым странам, а у нас он находится в худшем состоянии.

На фоне бурного развития туризма в Узбекистане в последующие годы уделяется внимание работам, которые планируется осуществить на основании ряда решений, принятых нашим правительством, в целях охраны и сохранения объектов археологического наследия и превращения их в музейные предметы.

За годы независимости было предпринято несколько усилий по сохранению объектов археологического наследия, и будем считать, что они проводились в разные годы и по-разному. Анализируются сохранность и стили таких объектов археологического наследия, как стены Афросиаба, Файозтепа, Аксарой, древние бани в Самарканде, Шахрисабзские бани, Минеурюк и Ахсикент.

Abstract

This article discusses the problems of conservation of archaeological heritage objects. It tried to show the process of conservation of archaeological heritage objects carried out in our country until now, as well as the achievements and shortcomings related to them.

First of all, surveys conducted in Poland to study the attitude of the population towards cultural heritage objects were analyzed. In particular, it has been shown that the level of awareness of archaeological heritage among the population is very low even in European countries, which are developed countries, and in us it is in a worse state.

Against the background of rapid development of tourism in Uzbekistan in the following years, attention is paid to the works planned to be implemented on the basis of a number of decisions taken by our government in order to protect and preserve archaeological heritage objects and turn them into museum objects.

During the years of independence, several efforts have been made to conserve archaeological heritage sites, and it will be considered that they were carried out in different years and in different ways. The conservation and styles of archaeological heritage objects such as Afrosiyob walls, Fayoztepa, Aksaroy, ancient bath in Samarkand, Shahrisabz bath, Mingurik and Ahsikent are analyzed.

Kalit so'zlar: arxeologiya merosi obyekt, konservatsiya, madaniy meros, tadqiqot, so'rov, arxeologiya turizmi, muhofaza qilish, ommalashtirish.

Key words: archaeological heritage site, conservation, cultural heritage, research, survey, archaeological tourism, protection, popularization.

Ключевые слова: объект археологического наследия, консервация, культурное наследие, исследование, обследование, археологический туризм, охрана, популяризация.

TADQIQOT MAQSADI

Arxeologiya fanining vujudga kelishi va arxeologiya tadqiqotlarining rivojlanib borishi bilan o'tmish zamonlar haqida ko'plab bilimlar, yangidan-yangi kashfiyotlar qilinmoqda. Shu bilan birga, arxeologiya tadqiqotlari natijasida ochilgan arxeologiya obyektlarini konservatsiya qilish ishlarini amalga oshirish dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Butun jahonda arxeologiya turizmi tez o'sib borayotgan turizm sohalaridan biri hisoblanadi.

Arxeologiya turizmi (ba'zan arxeoturizm deb nomlanadi) qadimiy va tarixiy joylarni ziyorat qilishga qaratilgan sayohat hisoblandi. Arxeologiya turizmi muzeylar, tarixiy joylarga tashrif buyurishni, arxeologiya tadqiqotlarini o'z ko'zi bilan ko'rish, ishtirok etishi, an'anaviy ko'rgazmalar, etnografik ma'lumotlar bilan tanishish, festivallar va boshqa tadbirlarda qatnashish imkonining borligi bilan ahamiyatga egadir.

TADQIQOT METODLARI: Ushbu maqola tarixiylik, qiyosiy-tahlil va xolis yondoshuvlar singari tarixiy metodlar asosida yozildi. Unda ilmiy manbalar va dala materiallari asosida arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

TADQIQOT NATIJALARI:

Madaniy meros obyektlariga bo'lgan munosatlarni so'rov orqali aniqlash bo'yicha turli mamlakatlarda tadqiqotlar o'tkazilgan. Tadqiqotlarning asosiy maqsadi madaniy meros haqida odamlarning fikri, ularga munosabati va xabardorligini bilish bo'lgan.

Shunday tadqiqotlarning bir nechasi 2011, 2015 va 2017-yillarda Polshada madaniy merosga bo'lgan munosabatlarni o'rganish bo'yicha o'tkazilgan so'rov edi.

Yevropa darajasida Yevrobarometr tadqiqotining eng asosiy kuzatuvlari 2017-yil juda optimistik bo'ldi. Yevropaliklarning aksariyati madaniy deb hisoblashgan hamda shaxsan ular uchun madaniy merosni muhim deb hisoblashgan (84% yevropaliklar va polyaklar "muhim" va "juda muhim" deb javob berishdi) va o'z mamlakatlarida yevropaliklarning 91%, polyaklarning 89% "muhim" va "juda muhim" deb javob berdi (Evropa komissiyasi 2017, 21-4) [1].

Xuddi shunday yuqori natijalar ham ikki yil oldin so'rovida olingan bo'lib, tegishli javoblar 86% va 85% [1] bo'lgan.

So'rovlar madaniy meros sirasiga kiruvchi 14 ta komponentlarning har biri bo'yicha alohida fikr ham so'ralgan.

Xavotirli tomoni shundaki, respondentlarning 82,5 foizi arxeologik obyektlarni 14 tadan 12-o'ringa baholagan. Faqat arxivlar va texnik yodgorliklar unchalik qadrlanmagan (Fortuna-Marek va Stepnik 2017, 33-5) va bu ba'zan umuman yodgorliklar sifatida qabul qilinmaydigan toifalar [1] hisoblanadi.

Shundan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda ham aholi o'rtasida arxeologiya merosi obyektlari haqida, ayniqsa, arxeologiya merosi obyektlari to'g'risida to'liq va keng tushunchalar ommalashmagan. Bu bizning mamlakatimizga ham xos bo'lgan hodisadir.

Ko'pchilik hollarda arxeologiya merosi obyektlarini tarixchi yoki arxeolog bo'lmasa tabiiy tepaliklardan ajrata olishmaydi. Natijada arxeologiya merosi obyektiga noto'g'ri munosabatda bo'lish, zarar yetkazish yoki vandalizm kabi holatlarning guvohi bo'lamiz.

Polsha respondentlarining atigi 8 foizi arxeologiya hayot sifatiga hissa qo'shishi mumkin deb o'ylashgan. Boshqa tomondan, polyaklar tomonidan arxeologiyaga tegishli asosiy rollar, ya'ni Polsha tarixini bilish (57%), o'rganish va madaniy merosni himoya qilishda ishtirok etish (47%), tarixni yosh avlodlarga yetkazish (44%), kelajakni yaxshiroq ko'ra bilish uchun o'tmishni tushunish (40%) va o'z madaniyatini hurmat qilish, bizning umumiy o'tmishimiz orqali dunyodagi o'rnini belgilash (30%) juda murakkab jarayon va kundalik hayotga aloqasi yo'qdek ko'rinadi [1].

Arxeologiyani saqlashdagi asosiy muammolarning aksariyati resurslarni tashkil etuvchi arxeologik boylik materiallarining buzilishi bilan bog'liq. Buzilish manbalari ekologik va texnogen sabablarning ikkalasini ham qamrab oladi. Artefaktlar tabiiy jarayonlar tufayli yomonlashishi mumkin, e'tiborsizlik, vandalizm kabi inson omillari, haddan tashqari noto'g'ri foydalanish va boshqarish,

bularning barchasi o'tmishdagi o'rinsiz yondashuvlar va muhofaza qilinmasligi bilan bir qatorda rol o'ynaydi.

Shu o'rinda aytib o'tadigan bo'lsak, arxeologiya merosi obyektlarini saqlash va muhofaza qilishning eng samarali yo'li bu ularni konservatsiya qilish va muzeylashtirish hisoblanadi. Shu bilan birga, targ'ib qilish va ommalashtirish ham muhim rol o'ynaydi.

Konservatsiyaning asosiy maqsadi arxeologik merosni moddiy yo'qotish va shikastlanishdan himoya qilish va uning qadriyatlarini saqlab qolishdir. Bunga holatining yomonlashuv sabablarini bartaraf etish yoki yumshatishga qaratilgan profilaktika yoki tuzatuvchi himoya tadbirlari orqali erishiladi.

Shunday qilib, merosning muhofaza qilish mumkin bo'lgan usullariga uni o'rganish va namoyish qilish orqali talqin qilinishi va jamoatchilikka qanchalik ochiqligi bevosita ta'sir qiladi. Xususan, bu to'g'ridan-to'g'ri obyektlarning ko'rinishi va vizual holatiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa o'z navbatida haqiqiylik haqidagi tasavvurlarni chalg'itishi mumkin [2, p.18].

Yurtimizda arxeologiya merosi obyektlari madaniy meros obyektlarining 55%idan ortig'ini tashkil etishi bilan birga, ulardan deyarli foydalanilmaydi.

Mamlakatimizda arxeologiya tadqiqotlarini o'tkazish havas qilsa arzigulik darajada rivojlangan. Lekin, shu bilan birga, ayrim hollarda arxeologiya tadqiqotlarining ajralmas bir qismi bo'lgan konservatsiyalashga ko'p ham e'tibor berilmaydi. Natijada qazishma o'tkazilgan obyektlarga zarar yetkazilishi mumkin.

Hozirgi kunga qadar ularning ko'pchiligida tadqiqotlar o'tkazilganligiga qaramasdan, faqatgina birlamchi konservatsiya ishlari amalga oshirilgan xolos. Bunda qazishmalar ko'mib qo'yiladi xolos. Oxirgi yillarda Hozirgi kunga qadar ularning ko'pchiligida tadqiqotlar o'tkazilganligiga qaramasdan, faqatgina birlamchi konservatsiya ishlari amalga oshirilgan xolos. Bunda qazishmalar ko'mib qo'yiladi xolos. Oxirgi yillarda olib borilgan qazishmalarni kuzatish natijalariga ko'ra, keyingi paytlarda birlamchi konservatsiyalashda polietilen materiallaridan foydalanilmoqda. Polietilen ochib o'rganilgan obyekt qismlarini ko'mish uchun ishlatilgan tuproq qatlamidan ajratib turish uchun qo'llanilgan. Bunday usul aksariyat hollarda obyekt uchun foydadan ko'ra ziyoniga ishlamoqda. Sababi, polietilen materiallari bilan qoplangan qazishma qismlaridan namlikning yuqoriga tabiiy yo'l bilan chiqib ketishiga yo'l qo'ymaydi. Majoziy ma'noda aytadigan bo'lsak polietilen uning "nafas olishi"ga yo'l bermaydi. Bu esa, obyektning ochib o'rganilgan qismlarida eroziya holatini kuchaytiradi. Doimiy namlik uni tezda yemirilishiga olib keladi.

Shuning uchun, polietilen materiallaridan foydalanmaslik yoki foydalanilgan taqdirda ham pastdan yuqoriga harakatlanayotgan namlikning chiqib ketishi uchun unda teshikchalar hosil qilinishi kerak bo'ladi. Bu ochilgan madaniy qatlamlardagi namlikning oshib ketmasligi, normal holatda saqlanishiga xizmat qiladi.

Ko'pgina arxeologiya merosi obyektlariga zarar yetkazilishi yoki butunlay yo'q bo'lib ketishi holatlari kuzatilmoqda. Albatta, bunga turli omillar sabab bo'lmoqda, jumladan, antropogen va tabiiy ta'sirlar ularning orasida salmoqli o'rin tutadi.

Bunday holatlarning oldini olishning eng samarali yo'li ularni tadqiq qilish va keyingi bosqichda konservatsiyalash yoki muzeylashtirilgan holda turizm obyektiga aylantirish hamda namoyish etish orqali foydalanishni yo'lga qo'yish hisoblanadi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda turizmni rivojlantirish jadallik bilan amalga oshirilishi fonida arxeologiya merosi obyektlarini ham ularni muhofaza qilish va saqlash bilan birgalikda konservatsiya qilish va muzeylashtirilgan holda namoyish obyektlariga aylantirish uchun hukumatimiz tomonidan bir qancha qarorlar qabul qilinmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrda "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4068-sonli qarorida bir qator arxeologiya yodgorliklarini konservatsiya qilish ko'zda tutilgan edi [3].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-martdagi "Moddiy madaniy meros obyektlari va YuNESKOning umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 119-son qarorining 5-ilovasi bilan tasdiqlangan "2021-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasi tomonidan YuNESKOning Umumjahon madaniy merosi

ro'yxati, Insoniyat nomoddiy madaniy merosining reprezentativ ro'yxati, Jahon xotirasi ro'yxatiga madaniy va tabiiy meroslarni kiritishga ilgari surish bo'yicha milliy reja" qabul qilingan [4].

Unda UNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritish uchun nomzod arxeologiya merosi obyektlari belgilab qo'yilgan.

Ushbu obyektlarni Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritish uchun ularda qat'iy muhofaza qilish va saqlash tartibi o'rnatilishi bilan birga konservatsiyalash ishlari va alohida boshqaruv amalga oshirilishi belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yildagi 19-iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi huzuridagi madaniy meros agentligi faoliyatini tashkil etish hamda sohani innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5150-sonli qarorining 2-bandi g) kichik bandida [5] Madaniy meros agentligining vazifalaridan biri sifatida arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish, halokat yoqasidagi arxeologiya obyektlarida zudlik bilan tadqiqot o'tkazilishini ta'minlash, arxeologiya obyektlarini konservatsiyalash, muzeylashtirish hamda arxeologiya parklarini yaratish etib belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-maydagi "Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-261-sonli qarori 5-bandida arxeologiya yodgorliklarida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, konservatsiyalash va ularda ochiq osmon ostida muzey tashkil etish hamda uni turizm obyektiga aylantirish choralari ko'rish belgilangan bo'lib, 8-ilovasi bilan tasdiqlangan 2023 – 2026-yillarda muzeylashtiriladigan arxeologiya yodgorliklarining manzilli rejasi ishlab chiqilgan [6].

Yuqoridagilar kabi hukumatimiz tomonidan bir qancha qarorlarning qabul qilinishi arxeologiya merosi obyektlariga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirishga xizmat qilmoqda. Albatta bu sohadagi jiddiy o'zgarishlarga olib keluvchi dastlabki qadamlardan hisoblanadi.

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash bo'yicha mustaqillik yillarida bir necha ishlar qilingan bo'lib, ular turli yillarda amalga oshirilganligi va turli xil uslublarda amalga oshirilganligi bilan ajralib turadi.

Quyida ularning qanday amalga oshirilganligi haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Har bir amalga oshiriladigan ishning o'z oldiga qo'yilgan maqsadi bo'lgani singari arxeologiya obyektlarini konservatsiyalashning ham o'ziga xos maqsadi mavjud. Konservatsiyalash ishlarining asosiy maqsadi obyektning muhofaza qilishdan iboratdir. Ularni kelajak avlodga imkon qadar bizgacha yetib kelgan holatda yetkazishdir.

Shu paytgacha arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalashning bir qancha usullaridan foydalanilgan:

1. Arxeologiya obyekti tadqiqotlar natijasida ochilgan holatda konservatsiya qilish;
2. Arxeologiya obyektining ma'lum bir qismini tiklash orqali konservatsiya qilish;
3. Kimyoviy usulda qotirib qo'yish orqali konservatsiya qilish;
4. Ochilgan holatda ustini yopish orqali konservatsiya qilish.
5. O'z holicha qanday saqlangan bo'lsa, shundayligicha saqlab, ayrim zarar keltiradigan

holatlarning oldini olish.

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash O'zbekistonda kam bo'lsada amalga oshirilib kelinmoqda. Bunga bir qancha misollar keltirish mumkin: Termiz shahri yaqinidagi Fayoztepa budaviylik majmuasi, Samarqand shahridagi XV asrga oid hammom, Shahrisabz tarixiy markazidagi XIV asrga oid hammom qoldiqlari, Oqsaroy etagidagi arxeologiya qazishmasi natijasida topilgan hovli sahni, Afrosiyobning qadimiy devorlari va Axsikent mana shunday konservatsiyalash ishlariga misol bo'la oladi.

Afrosiyob devorlari. Ma'lumki, 1970 yilda UNESCO tashabbusi bilan Samarqandning 2500 yilligi nishonlagan. Bu yubiley o'sha davrda qadimshunoslarimiz qo'lga kiritgan yutuqlar asosida qayd qilingan edi. Mustaqillik sharofati tufayli Samarqandning paydo bo'lish tarixi yanada ham qadimiyroq ekanligi aniqlandi. O'zbek arxeologlari M. Isomiddinov va A. Otaxo'jaevlarning frantsiyalik olimlar Pol' Bernar, Frants Grene va Klod Rapenlar bilan hamkorlikda Afrosiyobda olib borilgan tadqiqotlari natijasida uning eng quyi madaniy qatlami o'rganildi. Natijada yer sathidan 10-15 metr chuqurlikda miloddan avvalgi IX-VII asrlarga taalluqli ashyolar topildi. Bular qo'lga yasab rangli naqsh berilgan idishlarning parchalari va shuningdek, guvaladan tiklangan 7 metr qalinlikdagi mudofaa devori qoldiqlaridir. Topilgan ushbu namunalari Frantsiyaning Jiv-Syur-lvst shahridagi

radioaktiv laboratoriyasida tadqiq qilindi. Laboratoriyadagi tahlillar bu ashyolar bundan 2750 yil ilgari yaratilganligini ko'rsatdi [7].

Bu tadqiqotlar 2007-yilda Samarqand shahrining 2750 yillik yubileyi munosabati bilan amalga oshirilgan.

Ushbu mudofaa devorini tarixiyligini saqlab qolish va uning uzoqroq vaqt mobaynida o'z ko'rinishini yo'qotmaslik maqsadida kimyoviy ishlov berish orqali konservatsiya ishlari olib borilgan. Albatta, bunday konservatsiya usuli loydan barpo etilgan inshoot uchun samarali hisoblanadi. Bir necha o'n yillar davomida o'z holatini yo'qotmasdan, qotirilgan holda saqlanadi.

Shu bilan birga, bu usul orqali konservatsiya qilingan inshoot abadiy ham emas, ma'lum vaqtdan keyin yana qaytadan kimyoviy ishlov berilishi kerak bo'ladi. Bu esa uning salbiy tomonlaridan biri sifatida baholanadi.

Fayoztepa. Yana bir arxeologiya yodgorligining konservatsiya qilinishi diqqatga sazovordir. Bu buddaviylik inshooti majmuasi xom g'isht va paxsadan qurilgan bo'lib, o'z davrida buddaviylikning Markaziy Osiyodagi eng yirik markazlaridan biri hisoblangan.

Fayoztepa Kushonlar podsholigi tashkil etilganda jamiyatning asosiy diniy e'tiqodlaridan biri sifatida buddaviylikning keng tarqalishi bilan barpo etiladi. Bu saltanat inqirozga uchrashi va sasoniylarning Markaziy Osiyo janubiga suqilib kirishi bilan Fayoztepa ham vayron qilingan. O'z navbatida u diniy markaz bo'lishi bilan birga g'oyaviy va ma'rifiy markazlardan biri ham hisoblangan. Hozirgi kungacha u faqat xaroba holatidagina saqlanib qolgan.

Saqlanib qolgan qismining balandligi 3 metrgachani tashkil etadi [8,8].

Bu majmuadagi konservatsiya jarayoni birmuncha murakkabligi va mahalliy uslubdan keng foydalanganligi bilan ajralib turadi.

Fayoztepa loysuvoq bilan suvalib konservatsiya qilingan. Loysuvoqning nisbatan uzoqroq saqlanishi uchun dastlab loy yaxshilab qorishtirib, somon aralashtirilib pishirilgan. Keyin unga bir necha kun davomida "dam" berilgan. Bu holat uning odatdagi loysuvoqlardan nisbatan pishiq va iqlim sharoitiga chidamliroq bo'lishiga yordam bergan.

Shu bilan birga, uning ham Afrosiyob devorlarini konservatsiya qilinishidagi zaif tomoni borligini ko'rish mumkin. Uni ma'lum bir vaqtdan keyin yana qayta ta'mirlash va konservatsiyalashni yangilab turish kerak bo'ladi.

Oqsaroy. Shahrisabz shahrida joylashgan Oqsaroy hovli qismida arxeologiya tadqiqotlari natijasida ochilgan koshinli yuza qismini konservatsiyalash jarayoni ham diqqatga sazovordir. Konservatsiyalash ishlari Fransiya bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. rejalashtirilgan tadbirlar grant loyihasi asosida bajarilishi ko'zda tutilgan.

Loyiha 1999-yildagi O'zbekiston-Fransiya o'rtasida hamkorlik negizida boshlangan bo'lib, O'zbekiston tomonidan prof. Anatoliy Sagdullaev, Fransiya tomonidan prof. Maks Shvoerer (Bordo universiteti, "Fan va meros" uyushmasi RAST)lar rahbarligida olib borilgan. Bu hamkorlikning maqsadi temuriylar davrida Samarqand va Shahrisabzdagi madaniy meros obyektlarini o'rganish va muhofaza qilish edi.

Ushbu dasturda boshqa tashkilotlar ham ishtirok etishgan. Jumladan, Dordone universiteti kafedra bosh kengashi, Aquitaine mintaqaviy kengashi, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi, SOCRA kompaniyasi, YuNESKOning Parijdagi bosh shtabi va Toshkentdagi vakolatxonalar qatnashishgan [9].

Dastlab loyihani amalga oshirish uchun madaniy meros obyekti tanlab olindi. Bu Shahrisabzdagi Amir Temur tomonidan barpo etilgan Oqsaroy edi. Tanlov jarayoni O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi bilan birgalikda amalga oshirilgan.

Natijada 2010-yil dekabr oyida Fransiyaning Dordone universiteti, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi va Shahrisabz shahar hokimligi o'rtasida shartnoma imzolangan. Ushbu shartnoma hamkorlik yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Arxeologiya tadqiqotlari natijasida koshinli yuzada kimyoviy tarkibi aniqlangan holda restovratsiya ishlari olib borilgan. Keyin uni yo'qolib ketishini oldini olish, saqlash va muhofaza qilish maqsadida konservatsiya qilingan. O'rganilgan koshinli yuza qismining usti oyna bilan yopilgan. O'z navbatida bu uning saqlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ayrim salbiy holatlarni ham keltirib chiqaradi. Masalan, quyosh nurining oyna orqali o'tishi uning issiqlik darajasini oshiradi. Bu esa

koshinlarning rangi tusini o'zgarishiga, o'zining asl holatini yo'qotishiga olib keladi. Bu esa hozirgi paytda o'z yechimini kutayotgan muammolardan biri hisoblanadi.

Samarqanddagi qadimiy hammom. 2004-yil iyul-dekabr oylarida "Shohi-Zinda" majmuasi hududida keng ko'lamli ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Majmuaning kirish eshigi ro'parasidagi yo'l yotqizish ishlari davomida janub tomondagi, masjid devoridan taxminan 15,25 m uzoqlikda, XV asrga tegishli hammom qoldiqlari topilgan.

Binoning faqat g'arbiy qismi saqlanib qolgan, taxminan yarmi, o'lchami 11,80x6,30 m, sharqiy qismi vayron qilingan.

Binoga kirish joyi joylashgan asosiy jabhaga qaragan sharqqa Shaxi Zinda ansamblining kirish portalidan janubga olib boradigan yo'lga. Shunday qilib, bino markaziy yo'lining g'arbiy tomonida joylashgan, kvadrat shaklga ega edi; uning rekonstruktsiya qilingan o'lchamlari 11,80x11,80 m. bo'lib binoning asosiy nuqtalarga yo'naltirilgan [10,172].

Hammomning boshqa arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash ishlaridan farqi uni dastlab saqlanib qolgan qismini konservatsiya qilib, usti metall konstruktsiyaga o'rnatilgan tom qismi bilan yopilganligidir. Uning atrofi ochiq qoldirilgan.

Bunda metall konstruktsiyaga o'rnatilgan tom qismi uni yomg'ir-qor suvlari ta'siridan saqlaydi. Boshqa turdagi tabiiy ta'sirlar mavjud, lekin ular juda kam. Bunday konservatsiya usuli odamlar ko'p tashrif buyuradigan joylar uchun ancha samarali. Chunki bu yer doimiy odamlar bilan gavjum joy hisoblanadi. Shohi-zinda ziyorat qilinadigan joy bo'lishi ham uning foydasiga ishlaydi.

Shahrisabz hammomi. O'zR Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 20-fevraldagi "Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahrida obyektlarni qurish va rekonstruktsiya qilishga doir kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi 31-sonli qarorini bajarish maqsadida O'zR Madaniyat va sport ishlari vazirligi Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy-ishlab chiqarish Bosh boshqarmasining Shahrisabz tumanlararo inspeksiyasi, O'zFA Arxeologiya instituti va Shahrisabz shahar Amir Temur nomidagi moddiy-madaniyat tarixi muzeyi hamkorlikda 2014-yil 1-avgustdan boshlab shahardagi madaniy meros obyektlarini ta'mirlash-tiklash va qurilish, surish, tekislash ishlari olib borilayotgan joylarda arxeologiya nazorati va qazishma ishlari olib bordilar. Natijada XIV asrning 1-yarmiga oid hammom qoldiqlari topilgan edi. Uning ma'lum bir qismida qazishma o'tkazilib, hammom xonalarini isitish uchun imkon beradigan pol osti qurilmalari (mo'rilar) o'rganilgan edi.

Bu yerda dastlab O'zFA arxeologiya instituti ilmiy xodimi A. Raimqulov qazishma ishlarini olib borgan.

Arxeologiya obyektini batafsil o'rganish maqsadida 2015-yil 28-maydan 8-iyungacha ta'mirlash-tiklash ishlari olib borilayotgan hududda nazorat ishlari olib borildi. Hammomni to'liq ochish ishlari ushbu sathlar muallifi tomonidan amalga oshirilgan.

Arxeologiya obyektini ta'mirlash va konservatsiya qilish maqsadida uning atrofi to'liq ochildi. Nazorat amalga oshirilayotgan paytda oldingi qazishma ishlarini yanada to'ldiradigan va boyitadigan qiziqarli ma'lumotlar qo'lga kiritildi. Inshootning tomonlari janub va shimolda 17,5 metr, Sharq va g'arb tomonlari 20 metr uzunlikda ochib tozalandi. Faqatgina g'arbiy tomoni poydevori to'liq saqlangan bo'lib, qolgan tomonlarining poydevori qisman saqlangan [11,62].

Hammomning ochilgan qismlaridagi o'ziga xos jihatlaridan biri bu yerdan oqib chiquvchi suv oqava suv quvurlari orqali chiqarib yuborilganligini tasdiqlovchi tizimning topilishi bo'lgan. Bu tizimga hammom poli ustidan kichik ariqchalar orqali ishlatilgan suv chiqib ketgan.

Bu obyektning konservatsiyalashda usti to'liq g'ishtlar bilan yopib chiqilgan. Faqat suv saqlanadigan xumlar, quduq va eng ahamiyatli joylari yuqori mustahkamlikka ega oynalar bilan yopilgan.

Konservatsiyalashdagi noto'g'ri yondashuvlarning bo'lishi hammomni to'liq namoyish etishga imkon bermagan. Yuqorida aytilganidek, ko'pgina joylari g'isht qoplama bilan yopib yuborilgan.

Mingo'rik. Qadimgi I-XIII asrlarga oid shahar xarobasi. Mahalliy aholi o'rtasida Afrosiyob tepaligi nomi bilan mashhur bo'lgan. Qasr (to'rtburchak arkka yondoshgan) va shahristonning tepalikka aylangan hududidan iborat. Salor kanali sohilida joylashgan. Shahar xarobasi o'rnida XIX asrda katta o'rikzor bo'lganligi uchun shunday atalgan [12,42].

Toshkent shahrining 2200 yillik yubileyi munosabati bilan Mingo'rik arxeologiya merosi obyekti konservatsiya qilingan. Obyektning usti metallokonstruktsiya bilan to'liq yopilgan. Shunday

bo'lsada, obyektning o'rtasiga qo'yilgan ustunlar paxsa va xom g'ishtdan iborat devorlarni o'yib o'rnatilganligi konservatsiyalash jarayonidagi noto'g'ri yondashuvdan dalolat beradi.

Axsikent. Sirdaryoning o'ng sohilida joylashgan. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, Axsikent shahri miloddan avvalgi III-II vujudga kelgan, IX-X asrlarda Farg'ona vodiysining poytaxti bo'lgan. 1621-yilgi zilzilada butunlay vayron bo'lgan [13,53-58].

Xitoyliklar bilan hamkorlikda Axsikentdagi qazishmalardan birining usti butunlay yopiq holatda konservatsiya qilingan arxeologiya merosi obyektini hisoblanadi.

Butunlay yopiq inshoot ostida konservatsiya qilinganligi uning saqlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Lekin binoning tashqi ko'rinishi arxeologiya merosi obyektiga mos kelmasligi uning eng katta kamchiligi hisoblanadi.

XULOSA

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, mamlakatimizda arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilish borasida oz sonli bo'lsada ayrim ishlar amalga oshirilgan. Bugungi kunda oldimizda ularni yanada rivojlantirish, ba'zi yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etgan holda konservatsiyalash ishlarini amalga oshirish vazifasi turibdi.

Va nihoyat, konservatsiyalash jarayonida rejalashtirilgan ishlarni sifatli bajarish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surmoqchimiz:

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilishda eng muhim o'rin tutuvchi omillardan biri bu obyektning rekonstruktsiya qilingan ko'rinishi hisoblanadi. Chunki obyekt konservatsiya qilinayotganda uning rekonstruktsiya shaklini yaratish ham kerak bo'ladi. O'z navbatida konservatsiya qilinayotgan obyekt uning rekonstruktsiya shaklini yaratish uchun ham asos bo'ladi;

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiyalash asoslarini yaratish;

Konservatsiyalashning xorijiy tajribalarini o'rganish va ularni mamlakatimizda joriy etish lozim bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Oniszczuk, A. 2021 A Tricky Subject – archaeology in opinion polls on cultural heritage. Recent examples from Poland, *Internet Archaeology* 57. <https://doi.org/10.11141/ia.57.14>
2. Ndro W. Conservation and Management of Archaeological Heritage Resources. Published by the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM), Via di San Michele 13, 00153 Rome, Italy. 2018, page.18.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги “Моддий маданий мерос объекtlарини муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4068-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 мартдаги “Моддий маданий мерос объекtlари ва ЮНЕСКОнинг умумжаҳон мероси рўйхатига киритилган ҳудудлар муҳофазасини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 119-сон қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йилдаги 19 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги ҳузуридаги маданий мерос агентлиги фаолиятини ташкил этиш ҳамда соҳани инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5150-сонли қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 майдаги “Музейларда хизматлар соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-261-сонли қарори.
7. Samarqand shahar hokimligi rasmiy veb sayti. <https://samshahar.uz/>.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. “Ф” ҳарфи «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», Давлат илмий нашриёти, Тошкент, www.ziyouz.com кутубхонаси.
9. Ouzbekistan Shahrissabz palais de l'ak saray. Restauration du pavement glagure №3 (185 m 2) Rapport d 'activite (avril - octobre 2012), Avril - Octobre 2012.
10. Насриддинов Ш.Н. Баян XV века у ансамбля Шахи-Зинда. Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар, «ФАН» нашриёти, Тошкент – 2006, 2004-2005 йиллар, 5 – сони.
11. Яркулов А.А. Шахрисабз шаҳри тарихий марказидаги археология тадқиқотлари. “Ўзбекистонда анъанавий боғ ва боғдорчилик санъати: кеча, бугун ва келажакда” мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. Шахрисабз ш, 9-10 декабрь 2016 йил, Тошкент, «Yangi nashr».
12. Буряков Ю.Ф., Касымов М.Р., Ростовцев О.М. Археологические памятники Ташкентской области. Издательство “ФАН” Узбекской ССР Ташкент-1973.
13. Ахраров И. Археологические исследования городища Ахсыкет в 1960 году. Общественные науки в Узбекистане, №8, 1962.